

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1972.2.05>

V. LOUGAS

LÄÄNE-EESTI RAHVASTIKU KULTUURIST ROOMA RAUAAJAL

Meie ajaarvamise esimesed neli sajandit on märkimisväärseks ajajärguks eesti rahva materiaalse ja vaimse kultuuri arengus. Neist sajanditest pärinevate muististe hulk on tunnult suurem kui eelnenud või järgnenud ajajärgust pärinevate arv. Kui enne seda olid muistised ja vastavalt sellele ka rahvastik paiknenud peamiselt Madal-Eesti alal, siis rooma rauaajal levivad muistised ka Kõrg-Eesti neisse piirkondadesse, mis tänini on jäänud Eesti tähtsaimateks põllumajanduslikeks aladeks. Rooma rauaaja kalmete kaevamisel leitud esemeline materjal annab tunnistust kultuuri rikastumisest ja üldise jõukuse märgatavast suurenemisest. Rooma rauaaja kalmed on Eestis väga leiurikkad, kohati, näit. Virumaal, Kesk-Eestis, Kagu-Eestis ja mõnel pool mujalgi, isegi leiurikkaimad kogu muinasaja lõikes. Eesti territooriumi tolleaegse rahvastiku materiaalses kultuuris avalduvad ilmekalt jäljed, mille on jätnud Rooma maailmariigi piiride avardumine meie ajaarvamise alguses, ja rooma kultuuri kaugele põhjarahvaste hulka ulatuvad mõjud. Kogu seda üldist progressi, mis peegeldub arheoloogilises materjalis, on juba poolsada aastat seletatud oluliste muutustega siinsete hõimude majanduselus.¹ Kuigi selle pöörde olemuse tõlgendamisel esineb uurijate vahel lahkarvamusi,² ollakse üksmeelsed selles, et meie ajaarvamise esimeste sajandite jooksul toimunud muutused asustuses ja ainelises kultuuris on tingitud eeskätt maaviljeluse edusammudest, millele lisandusid muudki kultuuri arenguks soodsad tegurid.

Senise uurimistöö kestel on rooma rauaaja leidude põhjal üldiste arenemissuundade väljaselgitamise kõrval õnnestunud jälile jõuda ka Eesti erinevate piirkondade sotsiaal-majandusliku ja kultuuri arengu eripärasustele. Selle järgi on Eesti alal eristatud kolm suuremat kultuuripildilt erinevat territoriaalset jaotust: 1) Põhja-Eesti koos Kesk-Eestiga, 2) Lõuna-Eesti ja 3) Lääne-Eesti ning saarte alarühm.³ Need rühmad on eristatavad kalmevormi, kalmetest leitud ehete ja muude tunnuste põhjal. Saare-Lääne hõimurühm on eraldatud omaette üksuseks, kelle alal vaadeldava ajajärgu muistised peaaegu puudusid või õigemini, mille kohta eeldati, et sealne kultuur oli teistsugune, sarnanedes eelnenud perioodi, s. o. varase rauaaja kultuuriga.⁴

¹ A. M. Tallgren, Zur Archäologie Eestis. I. Dorpat, 1922, lk. 79—81. Siin on rooma rauaaja leidude kartografeerimisel esmakordselt jõutud seisukohale, et tolleaegne rahvastik paiknes Eestis eeskätt maaviljeluseks sobivates piirkondades. Hiljem on seda seisukohta üksikasjades täpsustanud H. Moora. (Vt. H. Moora, Die Vorzeit Estlands. Tartu, 1932, lk. 35 jj.; Eesti NSV ajalugu. Tallinn, 1952, lk. 14 jj.)

² Enamik muinasteadlasi peab meie ajaarvamise esimesi sajandeid ajaks, mil eesti hõimude peamiseks tegevusalaks muutus maaviljelus. On tehtud ka katset tõestada, et maaviljelus on Eesti muistse ühiskonna juhtivaks ja asustust suunavaks majandusharuks saanud juba eelnenud perioodil, s. o. varasel rauaajal. (B. Лыугас, Период раннего металла в Эстонии. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Таллин, 1970).

³ H. Moora, Eesti rahva ja naaberahvaste kujunemisest arheoloogia andmeil. Rmt.: Eesti rahva etnilisest ajaloost. Tallinn, 1956, lk. 94 jj.; A. Vassar, Lisandeid eesti hõimude uurimisele Lääne- ja Edela-Eestis I—IV sajandil. Sealsamas, lk. 160 jj.; A. Vassar, Looide-Eesti hõimudest meie ajaarvamise I aastatuhande algupoolel. «ENSV TA Toimetised — Ühiskonnateaduste Seeria» 1966, nr. 2, lk. 191 jj.

⁴ A. Vassar, Lisandeid; A. Vassar, Looide-Eesti hõimude ...

Rooma rauaaega dateeritavate leidude ja muististe puudumine Lääne-Eestis⁵ ja Saaremaal tõrkas uurijatele silma juba 1920-ndail aastail, kui esmakordselt häkati süstemaatiliselt registreerima ja kartografeerima Eesti muistiseid ja muinasleide. Nii baltisaksa arheoloog A. Friedenthal kui ka tollal ajutiselt Eestis töötanud Soome arheoloog A. M. Tallgren seletasid seda nähtust üksnes nende piirkondade halvema läbiuuritusega. Suures osas oligi neil õigus. Leidude peaaegu täielik puudumine nii rooma rauaajast kui ka teistest perioodidest selles Eestis osas süstemaatilise arheoloogilise uurimistöõ algusaastail ei sundinud uurijaid Lääne-Eesti leitudhujusele otsima erilisi seletusi. Olukord Läänemaa osas ei olnud muutunud ka 1930-ndate aastate alguseks. Alates 1932. aastast määrab suhtumise rooma rauaaja muististe ja leidude puudumisesse Läänemaal H. Moora teooria, mille kohaselt meie ajaarvamise alguses olevat karjapidamise osatähtsuse vähenemise ja maaviljeluse osatähtsuse suurenemisega seoses toimunud asustuse ümberpaiknemine Madal-Eestist, sealhulgas ka Läänemaalt, Kõrg-Eesti alale.⁶ Selle teooria valguses käsitasid teisedki uurijad rooma rauaaja muististe täielikku puudumist Läänemaal kõigiti seaduspärase nähtusena.⁷ Teooria nõrgaks kohaks aga oli tõsiasi, et oletatav murrang asustuses ei peegeldunud Läänemaa muististe levikus. Ehkki Lääne-Eestis puudusid rooma rauaaja tarandkalmed ja nendele iseloomulikud leiud, polnud siit teada ka eelnevale perioodile iseloomulikke kivikirstkalmeid. 1952. aastal ilmunud esimeses Nõukogude Eesti ajalookäsitluses teeb H. Moora seni kehtinud teooriasse esimese paranduse, rõhutades, et Eesti asustus ei paiknenud rooma rauaajal mitte ümber, vaid laienes ka Kõrg-Eesti alale.⁸ See oli väga oluline ja vajalik parandus, mis on tõhusalt stimuleerinud Madal-Eesti asustusajaloo edasist uurimist.

Seoses eesti rahva etnilise ajaloo ja muistse majanduse probleemide põhjalikuma läbitöötamisega 1950-ndate aastate keskpaiku antakse raamatus «Eesti rahva etnilisest ajaloost» ka Lääne-Eesti rahvastiku rooma rauaaja kultuurile uus hinnang. Nii A. Vassar⁹ kui ka H. Moora,¹⁰ kes Lääne-Eesti koos saartega siin esmakordselt eraldavad omaette hõimupiirkonnaks, leiavad, et arvamine, nagu oleks Lääne-Eesti rooma rauaajal tühjenedud, pole põhjendatud ja et see piirkond säilitas rooma rauaajal oma põlise rahvastiku, kuigi majanduslik ja kultuuriline areng ning rahvastiku juurdekasv nende arvates muu Eestiga võrreldes aeglustus. See oli oluline samm edasi Lääne-Eesti rahvastiku kultuuri hindamisel. Selleni jõuti, tuginedes Eesti muude alade arheoloogilisele materjalile, kusjuures Läänemaa enda rooma rauaaja leiukohad jäid endiselt tundmatuks. Tarandkalmete kui rooma rauaaja tüüpiliste muististe puudumist Läänemaal seletati arhailiste joonte püsimisega siinses majanduses (karjakasvatus) ja kultuuris (kinnipidamine vanadest matmis- kommetest ja vanast kalmevormist, mida iseloomustas äärmine leidude vähesus jne.).¹¹ Enam-vähem samad seisukohad esinevad ka A. Vassari 1966. aastal avaldatud kirjutises «Loode-Eesti hõimudest meie ajaarvamise I aastatuhande algupoolele», mis ongi viimaseks käsitluseks, kus mõõdamines puudutatakse ka rooma rauaaja arenguprobleeme Lääne-Eestis.

Seoses varase metalliaja kui viljeleva majanduse vanema perioodi probleemide läbitöötamisega on viimastel aastatel huvi Lääne-Eesti rooma rauaaja aegse asustuse ja kultuuri vastu uut hoogu saanud. Lähtudes uuest seisukohast, mille järgi maaviljelus on juhtivaks majandusharuks muutunud juba rooma rauaajale eelnenud perioodil, s. o. umbes meie ajaarvamise eelse I aastatuhande keskpaiku, ja et see on toimunud kõigepealt just

⁵ Siin ja edaspidi on Lääne-Eesti all mõeldud Läänemaad ja Pärnumaa põhjaosa.

⁶ H. Moora, Die Vorzeit Estlands, lk. 35 jj.; H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. II. OES Toimetused XXIX. Tartu, 1938, lk. 593 jj.; H. Moora, Läänemaa muinasaeg. Aratrükk koguteosest «Läänemaa». Tartu, 1941, lk. 7.

⁷ A. Vassar näit. oletas, et suurem osa Lääne-Eesti rahvastikust rändas meie ajaarvamise alguse paiku Soome. (A. Vassar, Soomlaste Soome siirdumise lähteruimist. «Ajalooline Ajakiri» 1938, lk. 58 jj.)

⁸ Eesti NSV ajalugu. Toimetanud G. Naan. Tallinn, 1952, lk. 14.

⁹ A. Vassar, Lisandeid....

¹⁰ H. Moora, Eesti ja naaberahvaste kujunemisest..., lk. 94 jj.

¹¹ A. Vassar, Lisandeid..., lk. 160 jj.

Eesti rannikuvööndis ning saartel, tolaegses kultuuriliselt kõige edenenumas piirkonnas, on nüüd võimalik Lääne-Eesti rooma rauaaja probleemidele läheneda mõnevõrra teistsugustest lähtekohtadest, kui seda seni oli saadud teha.

Rooma rauaaja muististe uurimisega Lääne-Eestis alustati õieti 1969. aastal. See on toimunud tihedas kontaktis Eesti NSV Riikliku Ajaloomuuseumiga, kes samal aastal kutsus käesoleva kirjutise autori juhatama oma plaanikohaseid kaevamisi. Arvestades seda, et Lääne-Eesti muistiseid on seni eriti nõrgalt uuritud, ning probleemide aktuaalsust, langes esimese kaevamiskoha valikul otsus Kõmsi kalmete kasuks, mis asuvad Haapsalu rajoonis Hanila lähedal. Kõmsi kivikalme, kus juba 1914. aastal oli prooviks kaevatud väike, 2,5×5 m suurune šurf, oli napolisõnalise kaevamiskirjelduse järgi otsustades muistis, mida võis kõige tõenäolisemalt pidada tarandkalmeks.¹²

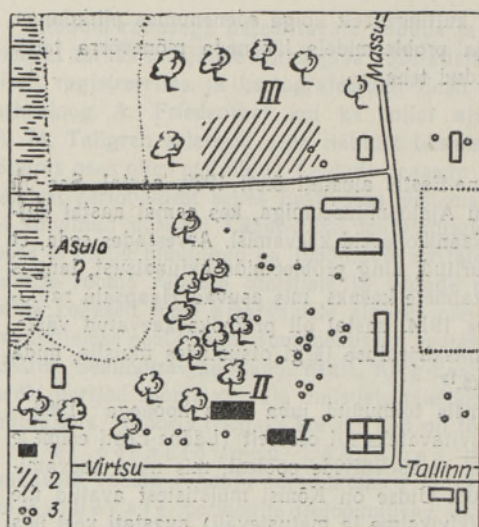
Nüüd on arheoloogilised kaevamised Kõmsis toimunud juba kaks hooaega (1969—1970).¹³ Tulemused on osutunud erakordselt huvitavateks nii otseselt (Lääne-Eesti esimese tarandkalmistu avastamine ja uurimine) kui ka perspektiivide poolest, mis need kaevamised Lääne-Eesti edasisele uurimisele on avanud. Üldse on Kõmsi muististest avatud üle 500 m². Lisaks varem teada olnud muististele (kivikalme ja matusteväli) avastati veel üks tarandkalme ja kalmete ümbruses vanade põldude jäänused (joon. 1). Kokku võttes on paariaastase uurimistöo tulemusena Kõmsis välja selgitatud väga mitmekesine muistiskomplekt, mille uurimine töötab pakkuda väärtuslikku materjali muinasaegse asustuse ja kultuuriga seotud mitmesuguste probleemide lahendamiseks. Kuni uurimistööd pole lõpule viidud, võime rääkida ainult esialgsetest tulemustest ja suundadest, kuhu Kõmsist saadud kogemused meie edasist uurimistööd Lääne-Eestis juhivad.

Kõmsi muistised asuvad tasasel kuival paepealsel, mida rahvasuu Läänemaa selles kandis ja Muhus on nimetanud «kõmbaks». (Arvatavasti tuleneb siit ka kohanimi «Kõmsi».) Kõmsi muististe alal aluspõhjaks olev paelava langeb aeglaselt lõuna poole. Kõmsi III kalmistu ümbruses on kohati ulatuslikud laigud hoopis ilma mullakatteta, kalmistust lõuna poole mullakiht mõnevõrra pakseneb, nii et lõuna pool Tallinna—Virtsu maanteed on tänapäevalgi võimalik põldu harida. Võimalik, et põlluharimine ja hiljuti toimunud suurem kivikoristus on hävitanud seal ehk kunagi asunud muistsete põldude jäänused.

Kõmsi muistised asuvad veidi rohkem kui 8 m üle merepinna. Arvestades maa keskmiseks tõusuks aastas 2,5 mm, selgub, et Kõmsi muististe ala asus meie ajaarvamise alguses vaid 2—3 meetrit üle merepinna. Nagu joon. 1 näeme, paiknesid Kõmsi kalmistu ja asula otse mere ääres. Selle pika ja sügavalt maismaasse tungiva merelahe viimane ühendus merega on tänapäevani säilinud oja näol, mis voolab Hanila kaudu lõuna poole merre. Madal vesine nõgu aga kuivendati 1970. aastal. Kohalike elanike jutu järgi olevat madalik Kõmsi ja Kaseküla vahel enne kraavitamisi olnud nii vesine, et heinaajal pladistanud seal

¹² A. Friedenthal, Ein Brandgräberfeld in Schloss-Werder, Hoflage Neu-Werder, Kirchspiel Hanehl, Wiek, Estland. «Beiträge zur Kunde Estlands» 1924, Bd. 9, H. 7—8, lk. 112, 113 ja 115. Selles A. Friedenthali aruandes mainitakse Kõmsi kivikalmes põhjalõuna-suunalisi suurte kivide ridu. Kuna aga kalmest leitud jämedakoeline nõõrornamendiga keraamika ja karjasekepikujulised ehtenõelad olid A. Friedenthalist alates dateeritud m. a. I aastatuhande teise poolele (vrd. ka H. M o o r a, Läänemaa muinasaeg), siis ei sõandanud hiljem keegi neid kiviridu pidada tarandimüürideks. Rooma rauaajaga dateeriti need esemed kindlalt alles 1960-ndate aastate teisel poolel. (V. L o u g a s, Eesti varane metalliaeg. Dissertatsioon ajaloo teaduste kandidaadiks kraadi taotlemiseks. Tallinn, 1970, lk. 141—143, 223—226.) Sellega koos muutus palju usutatavaks ka A. Friedenthali teade kiviridadest resp. tarandimüüridest. Esimese mitmetarandilise kalme avastamine ja läbiuurimine 1965. aastal Saaremaal Liiva-Putlas A. Kustini juhatusel ja algelise tarandkalme taolise kalme kaevamine 1966. aastal Lümandas käesoleva kirjutise autori juhatusel olid juba varem mõtete viinud, et tarandkalmed, mille olemasolu Saaremaal ja Lääne-Eestis seni kaheldi, pidid olema levinud ka Kesk-Eestist lääne pool.

¹³ Kõmsi kaevamisaruanded ja plaanid asuvad ENSV TA Ajaloo Instituudis, leiud ja aruannete koopiad Eesti NSV Riiklikus Ajaloomuuseumis (nr. A 449—452).

Joon. 1. Kõmsi muististe asendi skeem. 1 — tarandkalmed, 2 — kalmeväli, 3 — põllukivi hunnikute rühmad.

kaikendeid. Matmiseks kasutatud tarandist leifi nõrgasti põlenud tumeda, tahma- seid ja lillakaid luid koos põletamata luudega. Luude põletatuse aste, samuti põletatud ja põletamata luude üldine vahekord meenutab II, suure tarandkalme luuleide. Erinevalt suurest kalmest leiti I kalme pindmisest kihist ka valgeid, hästi tugevasti põletatud (kaltsineerunud) luid, mis viitab võimalusele, et I kalmesse on maetud ka teistviisi põletatud surnuid. Selliselt tugevasti põletatud luid on Põhja-Eesti kalmetes enamasti seostatud leitududega IV sajandist.¹⁴ Kalmest leitud rauast ja pronksist karjasekeppnõelad esindavad nn. eesti tüüpi nõelu, millel on korrapärane ringikujuline keskelt paksenev pea ja mis on dateeritud üldiselt I–II sajandisse, peamiselt aga I sajandi teise poole.¹⁵ Lihtsad pronksist käevõrud, nugade katkendid ja mitmesugused rauatükid on meie ajaarvamise I–II sajandi kalmetes tüüpiline leiumaterjal. Unikaalne on siit leitud väike ehtenaast (joon. 5:2), mille algkođu tuleb otsida arvatavasti kusagilt Ida-Euroopa suurte jõgede — Dnepri ja Volga ülemjooksu aladelt. Võimalik, et see stiililt veidi hilisemana tunduv ese ongi seotud tugevasti põlenud luudega.

II tarandkalme (joon. 1, 3, 4) asetseb esimesest 40 meetrit loode pool madala kruusase moreeni lõunapoolsel otsal. II kalme kujutas endast enne kaevamist 35 meetri pikkust peaaegu ida-lääne-suunalist (väikese kaldega edelasse) 15–16 meetri laiust kühmu, mille idapoolne, lõhutud ots sulas peaaegu märkamatu ümbritsevasse alasse, lääneots aga moodustas ligi 75 sentimeetri kõrguse selge ja üsna järsu astangu. II kalme kultuurikihi tõesus suurenes aegamööda lääne suunas ja tõusis keskosas 40–50 sentimeetri, olles ühekõrgune kalme rajamisel kasutatud kõige alumiste müürikividega. Viimased olid näha juba enne kaevamist, pärast maapinna hoolikat puhastamist risust ja rohust, enam-vähem lõuna-põhja-suunaliste ridadena (joon. 3). Üks selline müüriots paiknes A. Friedenthali prooviaugus, mille läänepoolsel kaldal oli veel praegugi hunnikus august välja loobitud materjal.

II kalmes on esialgu õnnestunud välja puhastada üksnes kaks hästi säilinud 9–9,5 m pikkust ja 4,3–6,5 m laiust tarandit kalme keskosas. Läänepoolne tarand (joon. 3) on

pardid. Muistne asumisala Kõmsis on igast küljest piiratud liigniiskete aladega.

Arheoloogilise uurimistöö raskuspunkt Kõmsis on seni langenud tarandkalmete kaevamisele. Kahe hooaja jooksul on suurest mitmetarandilisest II kalmest avatud üle 300 m², s. o. umbes 2/3. 1969. aasta kaevamiste ajal avastatud ühetarandilisest I kalmest avati 1970. aastal kolmveerand. Ehituse, leiumaterjali ja matmisviisi järgi paistab, et mõlemad tarandkalmed on rajatud üsna ühel ajal.

I tarandkalme (joon. 2), mis enne kaevamist jättis täiesti korrapärase ümarguse kuhu tõttu varasel metalliajal rajatud kivikirstkalme mulje, sisaldas enam-vähem põhja-lõuna-suunalise (väikese kaldega loodesse) ristkülikukujulise tarandi, mille pikkus oli 8, laius 6,7 meetrit. Tarand oli piiratud raud- ja paekividest laotud müüriaga, mille tald oli kohati üsna selgesti märgatav. Mitmes kohas oli säilinud tervemaid, kuni 40 sm kõrgusi müüri-

¹⁴ M. Шмидехельм, Археологические памятники периода разложения родового строя на северо-востоке Эстонии. Таллин, 1955, lk. 106.

¹⁵ V. Lõugas, Über die Typologie und Chronologie der ältesten Hirtentabnadeln des Ostbaltikums. Suomen Museo 1971. Helsinki, 1971, lk. 20–37.

rajatud peamiselt raudkividest, idapoolne (joon. 4) — paekividest. Peale nende kahe tarandi võis II kalmes olla veel paar tarandit idapoolses ja paar läänepoolses otsas. Esimesed on suuremalt osalt lõhutud (säilinud ainult otsamüürid), viimaste väljakaevamine äga seisab veel ees.

II tarandkalmesse on maetud suhteliselt vähe. Peaaegu kogu kalme avatud osa põhjapoolmikus ei esinenud üldse luid. Enamik põletamata luid, samuti põletatud luud ja muud leiud tulid välja kalme lõunapoolse müüri lähedusest. Keraamikat esines rohkem seal, kust leiti põletatud luid. Sellist põletatud luude ja keraamika kokkukuuluvust on võidud jälgida paljudes teisteski meie ajaarvamise algusesse kuuluvates kalmetes, nagu näiteks Muuksis ja Loona kalnes Kihelkonna lähedal.¹⁶ Võimalik, et keraamika esinemine neis kalmetes ei ole siiski seotud niivõrd peiedega, kuivõrd surnu põletatud jäänuste sängitamisega kalmesse väikeses savinõus. Seda näib kinnitavat ka kõigist neist kalmetest leitud keraamika äärmine robustsus ja viimistlematus; enamasti on need küll väikesed nagu sööginõud, kuid sisaldavad jämedat purdu ning on väga hooletult viimistletud pinnaga. Mõned leitud savinõukildudest on riibitud, teised kannavad tihti peenikest nõõrornamenti. Selline ornament on tüüpiline hilistest kivikirstkalmetest ja varajastest tarandkalmetest (I—II saj.) leitud savinõudele Eesti rannikul ja Võrtsjärve joonest lääne poole jäävas Eestis.¹⁷

Enamiku II kalme metallesemetest moodustavad rauast karjasekpeppnõelad ja nende katkendid, lihtsad paeljad pronksist käevõrud, lühikesed ja pikad noad ning mitmesugused raudesemete katkendid. Peale nende I—II sajandile nii tavaliste kalmeleidude saadi Kõmsi II kaldest mitmed meil unikaalsed esemed, mis iseloomustavad siinse rahvastiku kultuuri õige mitut tahku. Ühiseks jooneks, mis kõigi nende esemete juures silma torkab, on suhteliselt arhailine vorm. Seda sorti leide esindavad siin aasaga rauast õõskirved, kitsateralised silmaga kirved, laiade plekkotstega kaelavõrud, suure ažuurse peaga importnõel, pronks-pintsett jne.

II kaldest leitud kirved (2 õõskirvest ja üks silmaga kirves) esindavad hilispronksiajal ning varasel rauaajal levinud vorme ning kinnitavad juba teiste kalmeleidude põhjal kogutud tõsiasja, et kirved — nagu pikad noadki — on läänemeresoome hõimudele kuuluvates I—II sajandi kalmetes üsna tavalised. Rooma rauaaja teisel poolel (III—IV sajandil) pole tööriistade kaasapanemise komme Eesti kalmetes enam jälgitav.

Omapärane pronksist ehtenõela pea (joon. 5:4), mille küljes on lühike jupp rauast nõelavart, pärineb Okaa ja Dnepri ülemjooksu aladelt, kus selliseid nõelu on valmistatud juba enne meie ajaarvamise algust. Kõmsi nõel on seni teine nende nõelte põhiliselt levikualalt kõige kaugemale lääne *resp.* loode poole ulatunud eksemplar — üks selline nõel leiti Leedu kirdeosas. Suur pronksist ketasehe (joon. 5:3) ja omapärane pronksipintsett (joon. 5:5), mis mõlemad esindavad juba hilispronksiajal tekkinud vorme, on Baltimaades ja publitseeritud materjalide järgi otsustades nähtavasti ka kogu Põhja-Euroopas unikaalsed.

Huvitavad on II kaldest leitud kaelavõrud, eriti kaks neist, millel on ristlõikes ümmargune kaar ja laiad plekkotsad. Kõnesolevate võrude kaar on kaunistatud viirutatud kolmnurkadega (joon. 1 b)¹⁸ ja otsad punktiirjoontest mitmesuguse ornamendiga (joon. 1 a). Ornament mõlema kaelavõru otstel on väga kulunud, mistõttu võib arvata, et neid võrusid on kantud üsna pikka aega. Seni on taolised kaelavõrud, mida tuntakse viiest leiu-kohast (Schlakkenist Ida-Preisist, Ojamaalt, Upplandist, Paneliast Soomes ja Kaunispää kaldest Sörves), dateeritud varasesse rauaagea, eeskätt selle algusse.¹⁹ Mõte, et selliste võrude kandmise aeg võis ulatuda kuni varase rauaaja lõpuni, hakkas kangastuma juba Kaunispää kalme leidude uuesti läbitöötamisel 1968.—1969. aastal, kui selle kalme leiud said peaaegu viimseini dateeritud meie ajaarvamise I—II sajandisse ja sellest kaldest lei-

¹⁶ V. Lõugas, Eesti varane metalliaeg, lk. 57 jj.

¹⁷ Sealsamas, lk. 223—226 ja tahv. 83.

¹⁸ Niisugune ornament on muuseumis üsna levinud eespool kirjeldatud nõõrornamendiga keraamikal!

¹⁹ Ed. Sturms, Die Kulturbeziehungen Estlands in der Bronze- und frühen Eisenzeit. OES Aastaraamat 1932. Tartu, 1935, lk. 270.

tud kaelavõru, mille kaarel on muide samasugune viirutatud kolmnurkadest ornament, jäi ajaliselts päris üksi.²⁰ Nüüd, pärast Kõmsi kaelavõrude leidmist, on need oletused muutunud veendumuseks. Üldiselt pole selliste kaelavõrude esinemine vanema rooma rauaaja (I—II saj.) kalmetes sugugi vastuolus ajajärgu üldise kultuuripildiga läänemeresoome alal, mida iseloomustab paljude selliste esemevormide kasutusel püsimine, millede tekkeajaks peetakse pronksiaja lõppu või varase rauaaja algust. Ühtlasi iseloomustab see ka rooma rauaajale eelnendud varast rauaajaga läänemeresoomlastel kui metallesemete vormide, s. o. metallikultuuri suhtes alalhoidlikku, konservatiivset ajajärku. Vanema rooma rauaaja kultuuri ja esemevormide arhailisus on torganud silma varemgi, kuid eriti markantselt esineb see Kõmsi tarandkalmete materjalis.

Ometi ei võimalda Kõmsi tarandkalmete leiud seda arhailisust seletada kultuuri paigalseisu või isolatsiooniga. Mitmed ilmselt Dnepri, Volga ja Okaa ülemjooksu aladelt pärit importesemed, mida on esinenud ridamisi ka Saaremaa rooma rauaaja muististes, kõnelevad Lääne-Eesti rahvastiku kaugeleulatuvatest kultuurisidemeist veeteid kaudu. Selliste sidemete kujunemine aga eeldab omakorda, et sel rahvastikul oli arenenud ja vahe-
tusvõimalusi pakkuv majandus. Seda on kinnitanud ka senised kaevamised Kõmsis. Erilist kaalu omavad sellest seisukohast kalmete ümbruses kadakasel paepealsel karjamaal siin ja seal paiknevad muistsete põldude jäänused — põllukivi hunnikud, millest vähemalt osa peaks seniseid uurimistulemusi arvestades kuuluma tarandkalmetega ühte ja samasse aega. Tegemist on umbes 3—5 m läbimõõduga, enamasti mitte rohkem kui 20—40 sm üle ümbritseva maapinna kerkivate kamardunud kühmudega, millede mõnikord läbi murukamara ulatuvad väiksemate kivide nukid. Sellised kivihunnikud paiknevad ilma erilise korrata üle kogu paepealse, moodustades sageli tihedamaid rühmi. 1969.—1970. aastal kaevati läbi kolm sellist kivihunnikut, milledest üks oli lõhutud. Kahest kaevatud hunnikust leiti üsna jämedakoelisi savinõukilde, mis on võrreldavad Kõmsi tarandkalmetest leitud kildudega.

Muistsete põldude uurimisega tehti algust 1920-ndail aastail Inglismaal, Taanis ja Hollandis. Järgnevatel aastakümnetel avastati muistseid põllujäänuseid ka Põhja-Saksamaal, Norra lõunaosas ja Ojamaa saarel. Alates 1969. aastast on nende omapäraste muististe uurimine laienenud ka Läänemere idapoolsele kaldale. Kuna siinsete põllujäänuste välises sarnasuses on ilmnenu d h ä m m a s t a v a l t p a l j u ü h i s t T a a n i j a P õ h j a - S a k s a muistsete põllujäänustega, siis eeldame, et meil on ka palju ühiseid sisulisi probleeme, mis koonduvad asustuse, maaviljelustehnika, maaomandi vormi ja muude sellesarnaste küsimuste ümber. Arusaadavalt ei piisa nende küsimuste lahendamiseks praegusest materjalist. Kõmsi muistsete põllujäänuste avastamise ja uurimise esmaseks tähtsuseks on uue ja omapärase muistiseliigi ning nende tingimuste tundmaõppimine, milles need jäänused on levinud. Lääne-Eesti rahvastiku kultuuri tundmaõppimise seisukohalt on neil leidudel veel seegi tähtsus, et nad kinnitavad, et Lääne-Eesti rahvastik oli meie ajaarvamise alguses samasugune maaharija nagu ülejäänud Eesti rahvastik. Kõmsi põllujäänuste edasine uurimine koos kalmete kaevamisega ja ümbritsevate looduslike olude pideva arvestamisega peavad meile andma ülevaate ühe Lääne-Eesti rooma rauaaja aegse keskuse kujunemisest ja hääbumisest.

Nagu juba eespool veendusime, võib Kõmsi tarandkalmed seni olemasoleva materjali põhjal dateerida I—II sajandisse. Kas hiljem määtmise nendesse kalmetesse on üsna väheseks jäänud või koguni lakanud, sellele on praegu veel vara vastata. Tundub tõenäolisena, et oluliselt uut ülejäänud kalmeosade avamine enam ei paku. Ka matuste vähesus seni läbikaevatud kalmeosades kinnitab, et Kõmsi rooma rauaaja aegne asustus on olnud üsna lühiajaline.

Millega siis seletada rooma rauaaja asustuse hääbumist Kõmsis? Arvatavasti on põhjuseks puhtmajanduslikud tegurid. Kõmsi muististe alal on kerged ja kivised suhteliselt viljakad karbonaatmullad, mida algelise tehnikaga maaviljelejal oli hõlpus harida. Nende muldade peamiseks puuduseks aga oli see, et nad olid liiga õhukesed; intensiivne kasutamine ei kurnanud neid mitte üksnes välja, vaid hävitas kohati täiesti. Maapinna kerkides

²⁰ V. Lõugas, Eesti varane metalliaeg, lk. 386.

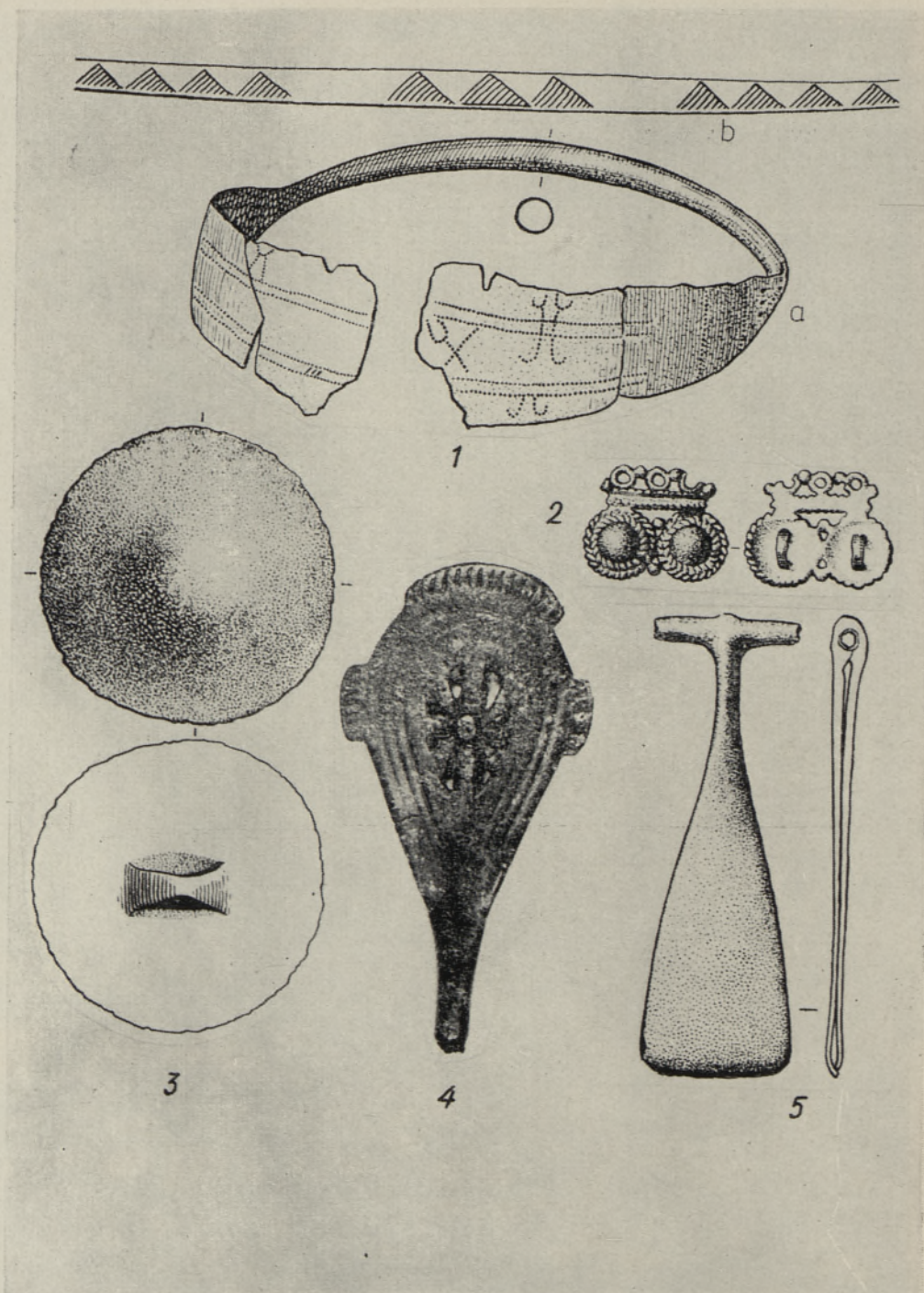
Joon. 2. Kõmisi I tarandkalmine SO poolt vaadatuna.

Joon. 3. Vaade II tarandkalme ühele keskmisele tarandile põhja poolt.

Joon. 4. Kõmsi II tarandkalme avatud osa.

Joon. 5. Pronksesemeid Kõmsi tarandkalmetest. 1a — kaelavõru, 1b — kaelavõru kaarel olev ornament, 2 — ehtenaast, 3 — ketasehe, 4 — ehtenõela pea, 5 — pintsett. (2 — I-st, teised II tarandkalmetest.)

ja põhjavete taseme langedes hakkasid neid põlde kimbutama põuad. Need asjaolud olidki arvatavasti põhjuseks, miks muistne maaviljeleja taandus pikemaks ajaks Kõmsi «kõmbalt».

Et täpsustada uue asustusperioodi algust Kõmsis, selleks uuriti 1970. aastal lisaks 1914. aastal toimunud kaevamistele läbi enam kui sadakond ruutmeetrit kalmeväljast (III), laialdasest põletusmatuste alast, mis tarandkalmetest asub umbes 500 meetrit põhja pool. Kuigi nende kaevamistega saadi juurde mitmekesist uut materjali, sealhulgas ka dateerimist hõlbustavaid münte, ei muutnud see endist dateeringut (XI—XIII sajand). See tähendab, et tarandkalmete ja selle kalmevälja kasutamise vahel on üsna pikk ajaline lünk.

*

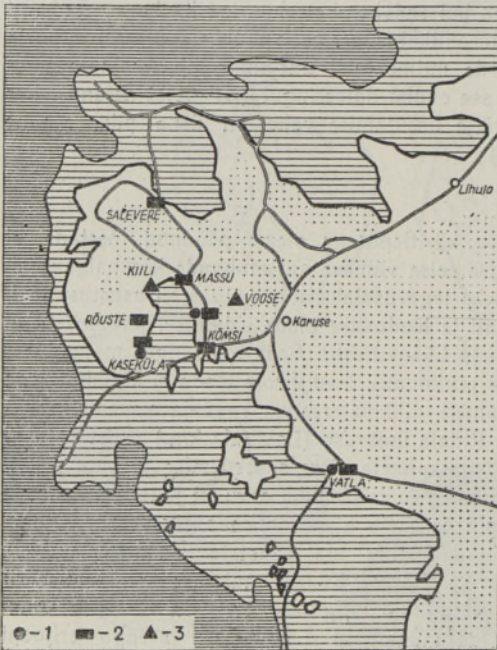
Seoses varase metalliaja majandusajaloo käsitlemisega oleme püüdnud tõestada, et varase rauaaja alguses, s. o. meie ajaarvamise eelse viimase aastatuhande keskpaigaks oli maaviljelus muutunud Eesti hõimude peamiseks tegevusalaks, mis suunas ka asustuse levikut.²¹ Ühtlasi jõudsime arheoloogilise materjali ja looduslike olude sidumisel järeldusele, et kõige varem pidi see protsess algama Põhja- ja Lääne-Eestis. Seda murrangut majanduses on olnud võimalik jälgida ka mitmes sellises piirkonnas, kust ei ole teada ei kivikirst- ega tarandkalmeid, mida seni on kasutatud peamise allikmaterjalina rauaaja vanema poole, näit. Saaremaa kindlustatud asulate Asva ja Ridala ümbruse (Laimjala k/n.) asustusajaloo selgitamisel.²² Kui Põhja-Eestis võisime kivikirstkalmete arvu suurenemise ja suurte kalmistute tekkimise taga eeldada asustuse tihenemist ja rahvastiku arvulist juurdekasvu meie ajaarvamise eelse viimase aastatuhande lõpul ja meie ajaarvamise alguses, siis Lääne-Eestis ei võimaldanud muististe täielik puudumine sellest ajajärgust jälgida nende üldiselt toimivate tegurite konkreetseid avaldumisvorme. Pärast Kõmsi muististe avastamist ja uurimist on olukord selles osas põhjalikult muutunud ning meil on juba võimalik konkreetse arheoloogilise materjali najal fikseerida mõningaid Lääne-Eesti arengu erijooni rooma rauaajal.

Läänemaa asustuse ja rahvastiku kultuuri eripära väljaselgitamisel tuleb rangelt arvestada Lääne-Eesti maastikulisi iseärasusi. Lääne-Eesti on suhteliselt tasane ja madal, kuid see-eest hästi liigestatud. Suur osa temast on kaua aega olnud mere all või kannatanud kuni tänapäevani liigniiskuse all. Enamik Läänemaast on suhteliselt madala absoluutse kõrgusega. Läänemaa lõunaosas kerkivad ainult mõned üksikud pangad või paelavad (Kirbla mägi, Lihula mägi, Mõisaküla pank jt.) veidi üle 20 m merepinnast kõrgemale. Need omaaegsed saared asustati kõigepealt, juba kiviajal. Meie ajaarvamise eelse viimase aastatuhande teisel poolel ja meie ajaarvamise alguses, pärast pikaajalist maakerget, asustatakse ka madalamad alad, mille absoluutne kõrgus on märgatavalt alla 20 m, kuid vähemalt 8 m üle merepinna. Arusaadavalt ei kõlvanud asustamiseks kõik alad, mis ulatusid üle 8 m. Kõige sobivamaid asumisalasid leidis maaviljelusega tegelev rahvastik Lääne-Eestis eeskätt omaaegselt rannikult, kus taimkate (eriti metsad) olid teistsuguse ilmega kui sisemaal ja kus leidus algelise maaviljeluse jaoks eriti sobivaid kergeid pinnaseid. Peale selle pakkus meri head kõrvalissetulekut ja võimalusi välisühendusteks, mille ärakasutamise kohta leiame Kõmsi kalmetest piisavalt tõendeid. Rannikust kaugemal olid ulatuslikud alad kaetud metsadega, suletud nõgudes esines soostunud alasid või isegi ulatuslikke järvi, mis tänapäevaks on juba kinni kasvanud. Algeliseks maaviljeluseks sobivaid alasid leidus siin üsna piiratud hulgal, ainult siin-seal laiguti. Suuremate kompaktsemate asustuskõlblike massiivide puudumine, välja arvatud võib-olla Lääne-Nigula ümbrus, oli arvatavasti peamiseks põhjuseks, miks algelise maaviljelusega tegeleva rahvastikuga Läänemaal ei kujunenud rooma rauaajal suuri tihedasti asustatud piirkondi, kus oleks võinud välja areneda ere ja naaberpiirkondigi mõjutav kultuur.

²¹ Sealsamas, lk. 266 jj.

²² Sealsamas, lk. 274.

Läänemaa asustuse laienemine vertikaalsuunas, nagu eespool nägime, kulges maastikulisest eripärast tingituna vastupidiselt idapoolsele Eestile. Kui mujal Eestis võib kiviaja lõpust alates ja kogu metalliaja jooksul jälgida asustuse järkjärgulist laienemist,

Joon. 6. Rooma rauaaja muististe levik Läänemaa edelaosas. 1 — kivistkalmel, 2 — tarandkalmel, 3 — ebaselge ehitusega kivistkalmel. Meie ajaarvamise algul maaviljeluseks sobivad alad on jäetud valgeks, maaviljeluseks kõlbmatud või ebasobivad alad on punkteeritud.

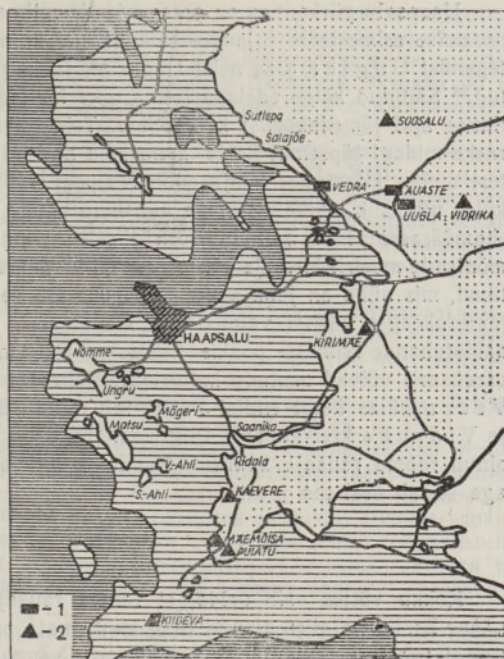
Et neile seisukohtadele kinnitust leida, valiti Läänemaal välja kaks piirkonda, mida lühikese ajaga oli rooma rauaaja muististe otsimise eesmärgil võimalik põhjalikult inspekteerida. Esimene neist (joon. 6) asetseb Matsalu lahest lõuna pool ja haarab Läänemaa edelapoolse osa, s. o. Karuse, Vatl, Virtsu, Mõisaküla ja Massu piirkonna. Selle ala keskpunktis asub Kõmsi kalmistu. Joonisel 6 on peale ligi paar tuhat aastat tagasi olnud erivatava rannajoone märgitud valge alana ära ka maaviljeluseks kõige sobivad piirkonnad, kust võiks tagajärjekalt otsida rooma rauaaja muistiseid. Selle piirkonna inspekteerimise tulemusena on kahe viimase aasta jooksul avastatud mitu rooma rauaaga kuuluvat kalmet. Kõmsi kalmete järel on teiseks selles piirkonnas avastatud kalmerühmaks Võose kalmel, mis asuvad Voose külast veidi lääne pool. Kalmete lähedal metsa all esinevad vanade põldude jäänused, mis võivad kuuluda, vähemalt osaliseltki, kalmetega samasse aega. Juba enne sõda olid mõned kalmel kirja pandud Massus. Vaatamata nende kalmete juurest leitud muinasesemete suhtelisele hilisusele (m. a. I aastatuhande teine pool),²³ tuleb vähemalt ühte üsna hästi säilinud kivistkalmet Linnuste Ränga lähedal Mäense küla põllul tema iseloomuliku väliskuju järgi kahtlemata pidada meie ajaarvamise esimestesse sajanditesse kuuluvaks. Võiks lisada, et Massu kalmete lähikonnas (Kokuta küla maadel) esineb mitmel pool kadakastel karjamaadel väikesi madalaid kivikuhelikke, mis meenutavad kivihunnikuid Kõmsi vanadel põldudel. Suurepärase välise säilivusega

²³ H. Moora, Läänemaa muinasaeg, lk. 13.

paistab silma 1970. aasta suvel Salevere (Mõisaküla) pangal avastatud Salevere tarandkalme, mis on 17 m pikk ja 8—9 nr lai, tõenäoliselt 3—4 tarandiga. Inspekteerimisel leiti kaldest mõned põletamata luu tüki. Kalme lähedal sarapikus aga leitud arvukalt mitmesuguseid paekividest kuhelikke, ilmselt vanade põldude jäänuiseid. Pole võimatu, et nende hulgas on ka mõned vanemad kalmed. Selle piirkonna kõige lõunapoolsem rooma rauaaja kivi-kalmete rühm asub Vatlal, Kõmsist kümnekond kilomeetrit kagu pool. Vatlal kalmetest on praeguni üsna hästi säilinud üks tarandkalme ja üks kivi-kirstkalme, osaliselt lõhutud suuremaid kalmeid on samas rühmas mitmeid. Arvestades kivi-kirstkalmete ja tarandkalmete esinemist ühes rühmas, samuti seda, et inspekteerimisel leiti tarandkaldest mõned jämedakoelised savinõukillud ja nõrgasti põletatud inimluud,²⁴ mis täielikult meenutavad samasuguseid leide Kõmsist, võib need kalmed üsna kindlasti dateerida meie ajaarvamise esimestesse sajanditesse.²⁵

Seega on Läänemaa ühes piirkonnas kaevamistöõde ja põhjalikuma inspekteerimisega õnnestunud avastada mitu rooma rauaajaga kuuluvat kalmistut. Kõmsi piirkonda, kus suhteliselt kitsal alal esineb küllaltki palju kalmeid, võib julgesti kõrvutada ükskõik millise teise piirkonnaga Eestis. Kuna Kõmsi kalmetest lõuna poole jääv Tõstamaa ja Audru ümbrus kujutab endast looduslikult samasugust algeliseks maaviljeluseks sobivat piirkonda, siis pole kahtlust, et Lääne-Eesti kalmete võõnd pikeneb seni veel avastamata kalmete arvel juba kõige lähemal ajal Tõstamaa ja Audru ümbrusse.

Teine analoogiline väljavalitud piirkond on mõnevõrra ulatuslikum ja paikneb Matsalu lahest põhja pool, endisel Ridala ja Lääne-Nigula kihelkonna alal. Sellegi piirkonna kohta on koostatud looduslike eelduste kaart (joon. 7), millel on ära märgitud nii mere ja suurvete poolt üleujutatud alad kui ka põllunduseks kõlbmatud metsaalad, sood, rabad ja liivikud meie ajaarvamise alguses. Haapsalu piirkonna kalmete inspekteerimine on veel algstaadiumis. Loodame siin välja selgitada umbes samasugust rooma rauaaja kalmete leviku piirkonda nagu lõuna pool Matsalu lahte. Rooma rauaaja kalmeid võib kõige tõenäolisemalt asuda muistses mereäärsees võõndis, mis kulgeb umbes Sutlepa—Salajõe—Vedra—Auaste—Nigula—Kirimäe—Saanika—Ridala—Mäemõisa joonel. Sellest võõndist lääne pool, praeguse ranniku lähedal Haapsalust edela pool Matsu, Ahli jt. külade kohal ja mujal, leidusid tolaeagsees meres mõned suuremad, arvatavasti asustatud saared.

Joon. 7. Rooma rauaaja kivi-kalmete levik Haapsalu ümbruskonnas. 1 — tarandkalme, 2 — ebaselge ehitusega kivi-kalme. Meie ajaarvamise algul maaviljeluseks sobivad alad on jäetud valgeks, maaviljeluseks kõlbmatud või ebasobivad alad on punkteeritud.

²⁴ Leitud ja aruanne asuvad ENSV TA Ajaloo Instituudis.

²⁵ Peale ülalpool nimetatud kalmete avastati 1971. a. suvel pärast käesoleva kirjutise valmimist Kõmsist paar kilomeetrit lääne pool Kaseküla väljadel Lääne-Eesti suurim kivi-kirst- ja tarandkalmete rühm (kokku 14 kalmet), üksik tarandkalme neist umbes 1 kilomeeter põhja pool Rõuste küla maadel, mitu kivi-kalmet Kõmsist 1,5 km põhja pool asuva Uue-Virtsu küla maadel ja 1 km lääne pool Massut asuvast Kiili külast. Ühtekokku on muistses Kõmsi lahe äärest teada vähemalt 27 meie ajaarvamise algusest ja esimestest sajanditest pärinevat kivi-kalmet.

Haapsalu piirkonnas on praegu teada mitmed ebakindlad ja mõned kindlasti meie ajaarvamise esimestesse sajanditesse kuuluvad kalmed. Üsna tõenäoliselt on tarandkalmetega tegemist Uugla s. Osa neist Uugla mõisa juures asuvatest kalmetest on hiljuti ära lõhutud.²⁶ Säilinud kõige edelapoolsema pika ida-lääne-suunalise kalme servast leiti inspekteerimise ajal jämedakoelist keraamikat. Teiste samasse rühma kuuluvate kalmete kohta on raske midagi täpsemat öelda, kuna kõik nad on vähem või rohkem lõhutud. Uugla kalmetest umbes kilomeeter põhja pool, sealpool Tallinna—Haapsalu maanteed, asub Auaste külas ulatuslik kivikalme, mille väliskuju põllult pealeveetud kivide tõttu on küll tunduvalt ebamäärasem, kuid mis võib tõenäoliselt kuuluda samuti rooma rauaaega. Sellest kaldest mõnisada meetrit kirde ja põhja pool on kõrgemal kruusasel seljandikul olnud mingid kivistikud, mis nüüd on juba suuremalt osalt ära veetud. Kivistike alt leiti 1970. aasta sügisel jämedakoelist käsitsi valmistatud keraamikat, mida võib dateerida meie ajaarvamise I aastatuhande esimesse poolde. Samas on taluhoonete juures säilinud paar üsna selget kivivaret, mis võivad osutada kalmeteks. Võimalik, et väikese tarandkalmega on tegemist ka Vedra külas keset endist Peetri talu põldu asuvas ristkülikukujulises kõrges kivivares ja Vidruka kivikalmetes. Pole võimatu, et ka Kirimäe arvukate kivivarede hulgas on olnud rooma rauaaja kalmeid. Nende ja mitmete teiste objektide lähem tundmaõppimine aga seisab veel ees.

Kokku võttes võib öelda, et rooma rauaaja muististe väljaselgitamine ja uurimine Lääne-Eestis on alles alanud ning kahtlemata pakub uurijatele edaspidigi veel palju meeldivaid avastusi. Selle uurimistöõ esimeste sammude peamine väärtus aga seisneb selles, et esmakordselt võib meie ettekujutus Lääne-Eesti rooma rauaajast, mis seni tugines puht-teoreetilistele kaalutlustele, rajaneda konkreetsetele muististele ja neist kogutud leiumaterjalile. Kindlasti aitab see meie muinasaja uurijatel paremini välja selgitada kultuuri arenemise üldisi seaduspärasusi ja lokaalseid avaldumisvorme meie territooriumil rooma rauaajal.

*Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut*

Toimetusse saabunud
3. V 1971

В. ЛЫУГАС

О КУЛЬТУРЕ НАСЕЛЕНИЯ ЗАПАДНОЙ ЭСТОНИИ В РИМСКУЮ ЭПОХУ ЖЕЛЕЗНОГО ВЕКА

Резюме

Западная часть материковой Эстонии (бывший уезд Лянемая) до 1969 года оставалась единственным районом, где не было обнаружено ни одного археологического памятника доримской или римской эпохи железного века. Это объяснялось прежде всего более архаичским характером хозяйства (преобладанием скотоводства) и устойчивостью традиций более древних похоронных обычаев в первые века н. э., когда у населения основной части Эстонии ведущей отраслью хозяйства уже было земледелие, а характерными могильными сооружениями — своеобразные надземные каменные могильники с оградками.

В настоящей статье проблема развития культуры населения Западной Эстонии рассматривается с новой точки зрения. Автор исходит из предположения, что земледелие

²⁶ Uugla kalmete avastamise eest võlgnemise tänu Lääne-Nigula ümbruse kodu-uurimisege tegevale Ilmar Allikmaale, kes on juhtinud meie tähelepanu ka mitmetele teistele võimalikele kivikalmetele selles piirkonnas.

стало ведущей отраслью хозяйства уже в начале железного века (примерно в середине I тысячелетия до н. э.), причем прежде всего в более развитых в хозяйственном отношении районах Северной и Западной Эстонии. Статья содержит предварительные результаты первых раскопок каменных могильников с оградками в Западной Эстонии — в Кымси (Хаапсалуский район, Ханилаский сельсовет), проводимых Государственным историческим музеем ЭССР и Институтом истории АН ЭССР с 1969 года.

В Кымси сосредоточены памятники разного характера и разных времен — два каменных могильника с оградками (рис. 1:1), поле погребений XI—XIII вв. н. э. (рис. 1:2), кучи камней, собранных в древности при обработке земли, в окрестностях могильников (рис. 1:3) и несколько оснований разрушенных могильников первых веков н. э. В течение двух сезонов (1969—1970 гг.) открыта большая часть I и II могильников с оградками, раскопано около 150 кв. м поля погребений и несколько каменных куч на древних полях.

I (рис. 2) и II (рис. 3, 4) могильники близки между собой как по погребальному обряду (встречаются и труположения и трупосожжения), так и по строению и составу вещей. Могильный инвентарь довольно малочислен. Преобладают простые лентовидные бронзовые браслеты, бронзовые и железные посоховидные булавки, ножи, топоры и керамика, орнаментированная в верхней части сосудов оттисками тонкого шнура. Такой комплекс вещей характерен для каменных могильников Эстонии I—II вв. н. э.

Среди находок из Кымси наибольший интерес представляют уникальные для Эстонии и всей Прибалтики такие бронзовые предметы, как орнаментированные шейные гривны с широкими тонкими концами (рис. 5:1a, 1b), большая бляха с петлей на оборотной стороне (рис. 5:3), линцет (рис. 5:5). Формы этих предметов возникли в конце эпохи бронзы и в начале железного века. Эти предметы вместе с другими, ранее собранными в Эстонии и Финляндии металлическими вещами свидетельствуют о непрерывности и консервативности металлокультуры у западных финно-угров в эпоху раннего железного века и в начале н. э.

В то же время археологический материал из Кымси содержит импортные вещи, например бронзовое навершие булавки (рис. 5:4), найденное во II могильнике, или бронзовая бляшка (рис. 5:2) из I могильника, происходящие, вероятно, из верховьев Оки и Днепра, которые свидетельствуют об обширных связях, влиявших на культуру приморского населения Эстонии в начале н. э.

В 1969 году в Кымси впервые в Прибалтике были обнаружены и исследованы остатки доисторических полей в виде низких, покрытых дерном каменных куч, собранных во время обработки земли в древности. Найденная при этом керамика датируется римским периодом. Эти каменные кучи расплосованы на покрытой тонким гумусным слоем известняковой платформе, которая в результате человеческой деятельности, повышения поверхности земли и падения уровня грунтовых вод стала бесплодной уже в древности. Возможно, именно в этом кроется причина того, что каменные могильники с оградками использовались непродолжительное время и вторичное заселение в Кымси (III поле погребений) датируется тем поздним временем (XI—XIII вв.), когда окружающие Кымси переувлажненные почвы стали частично обрабатываться.

Результаты исследований в Кымси свидетельствуют о том, что хозяйство населения Западной Эстонии носило в римскую эпоху явно земледельческий характер. Духовная культура и погребальные обряды существенно не отличались от культуры остальных частей Эстонии. На базе накопленного в Кымси опыта в окрестностях были определены участки с более легкими почвами, подходящие для примитивного земледелия (на схеме рис. 6 — белые), и в результате детальной разведки обнаружен целый ряд населенных пунктов римского периода. Часть из них представлена только каменными могильниками с оградками (рис. 6:2), некоторые комплексы содержат и каменные могильники с ящиками (рис. 6:1) или каменные могильники с неопределенной структурой (рис. 6:3). Общее количество каменных могильников римского периода в окрестностях Кымси достигает 30.

Аналогичные разведки проводились севернее Матсалуского залива в окрестностях г. Хаапсалу (рис. 7). Работы там только начались, но уже теперь определяются контуры аналогичной картины.

Подводя итоги, можно сказать, что различия в интенсивности и характере заселенности по сравнению с остальными районами в Западной Эстонии появились лишь с середины римского периода, когда в остальной материковой части Эстонии произошли большие сдвиги в деле освоения новых земель с более тяжелыми почвами. В то время хозяйство Западной Эстонии попало в прямую зависимость от скорости изменения природных условий, прежде всего от скорости повышения поверхности земли.

V. LÕUGAS

ÜBER DIE KULTUR DER BEVÖLKERUNG WEST-ESTLANDS IN DER RÖMISCHEN EISENZEIT

Zusammenfassung

West-Estland (der ehemalige Kreis Wiek) war bis 1969 das einzige estnische Gebiet, wo man keine Fundstelle aus der römischen oder vorrömischen Eisenzeit entdeckt hatte. Dessen Erklärung suchte man vor allem darin, daß die Wirtschaft hier zur genannten Epoche archaischen Charakter trug (die Viehhaltung hatte noch das Übergewicht) und die althergebrachte Bestattungsweise sich bis in die ersten Jahrhunderte u. Z. erhielt, während im größten Teil Estlands bereits der Bodenbau vorherrschte und die sog. Tarandgräber charakteristisch waren.

Der vorliegende Aufsatz behandelt das Problem der kulturellen Entwicklung West-Estlands von einem neuen Standpunkt. Der Verfasser geht von der Voraussetzung aus, daß der Bodenbau bereits am Anfang der Eisenzeit (etwa um die Mitte des I. Jahrtausends v.u.Z.) in der Wirtschaft der estnischen Volksstämme vorherrschend wurde, und zwar vor allem in den wirtschaftlich höher entwickelten Teilen West- und Nordestlands. Der Aufsatz bringt vorläufige Angaben über die ersten in der Wiek entdeckten Tarandgräber. Die betreffenden Ausgrabungen werden seit 1969 vom Staatlichen Museum für Geschichte der Estnischen SSR und vom Institut für Geschichtsforschung der Akademie der Wissenschaften der Estnischen SSR in Kõmsi (Distrikt Haapsalu; ehem. Kirchspiel Hanila) durchgeführt.

Es befinden sich in Kõmsi Bodendenkmäler verschiedener Art und aus verschiedenen Zeitperioden: zwei Tarandgräber (Abb. 1:1); ein Brandgräberfeld aus dem 11.—13. Jh. u. Z. (Abb. 1:2); Steinhäufen, gesammelt in der Frühzeit bei der Bearbeitung der Äcker (Abb. 1:3); schließlich, einige zerstörte Steingräber aus den ersten Jahrhunderten u. Z. In den Jahren 1969—1970 wurde der größte Teil der beiden Tarandgräber ausgegraben, etwa 150-m² des Brandgräberfeldes sowie einige Lesesteinhäufen auf den einstigen Äckern untersucht.

Tarandgrab I (Abb. 2) und Tarandgrab II (Abb. 3, 4) ähneln sich sowohl der Bestattungsweise nach (Leichenbestattung und Leichenbrand), als auch hinsichtlich des Charakters der Funde. Das Inventar ist nicht sehr mannigfaltig, es sind vor allem einfache bandförmige bronzene Armringe, bronzene und eiserne Hirtenstabnadeln, Messer, Äxte und Keramik, die oft am oberen Rand durch feine Schnurabdrücke ornamentiert ist, — alles Funde, die für die Steingräber Estlands im 1.—2. Jh. u. Z. bezeichnend sind.

Am interessantesten unter den Funden vom Kõmsi sind einige für Estland und für das ganze Baltikum unikale Bronzegegenstände: ornamentierte Halsringe mit breiten, dünnen Enden (Abb. 5:1a, 1b), eine große, mit einer Öse versehene Zierplatte (Abb. 5:3) und eine Pinzette (Abb. 5:5). Die Form dieser Gegenstände stammt aus dem Ende der Bronzezeit und aus dem Beginn der Eisenzeit; neben anderen, früher in Estland und Finnland gefundenen Metallgegenständen zeugen sie von der Kontinuität und von gewissem Konservatismus in der Metallkultur bei den westlichen Finno-Ugriern in der frühen Eisenzeit und am Anfang unserer Zeitrechnung.

Gleichzeitig enthält das archäologische Material von Kõmsi einige importierte Gegenstände, so einen bronzernen Nadelkopf (Abb. 5:4) aus dem II. Tarandgrab und einen bronzernen Beschlag (Abb. 5:2) aus dem I. Tarandgrab; sie scheinen vom Oberlauf der Oka und des Dnepr zu stammen und weisen auf die weiten Verbindungen der Bevölkerung West-Estlands am Anfang u. Z. hin.

In 1969 wurden in Kõmsi (erstmalig fürs ganze Ostbaltikum) vorgeschichtliche Flurrelikte in Form von niedrigen vergrasten Lesesteinhäufen untersucht. Die dabei gefundene Keramik stammt aus der römischen Eisenzeit. Diese Steinhäufen befinden sich auf einem Boden mit Kalkstein-Untergrund, der von einer dünnen Humus-Schicht bedeckt ist. Infolge der Tätigkeit des Menschen, der Hebung der Erdoberfläche und der Senkung des Grundwasserniveaus ist diese Kalksteinplattform bereits im Altertum unfruchtbar geworden. Möglicherweise war es der Grund dafür, daß die Tarandgräber hier nur für eine kurze Zeit Anwendung fanden und die Wiederbesiedlung von Kõmsi (Gräberfeld III) aus einer späteren Zeit stammt (11.—13. Jh.), — einer Zeit, wo es möglich wurde, die feuchteren Böden um Kõmsi herum teilweise schon zu bearbeiten.

Die Ergebnisse der Ausgrabungen von Kõmsi zeugen von der führenden Rolle des Bodenbaus in der Wirtschaft der westestnischen Stämme in der römischen Eisenzeit. Die geistige Kultur und die Bestattungsbräuche unterschieden sich hier nicht wesentlich von denen der übrigen Teile Estlands. Auf der Basis der in Kõmsi erlangten Erfahrungen wurden in der Umgegend von Kõmsi Landstücke mit leichteren Böden ermittelt, die für den primitiven Bodenbau geeignet waren (auf dem Schema der Abb. 6 weiß gelassen), und auf diesen nach eingehender Erkundung eine Reihe Besiedlungsspuren der römischen Eisenzeit gefunden. Zum Teil sind diese nur durch Tarandgräber vertreten (Abb. 6:2), zum Teil aber auch durch Steinkistengräber (Abb. 6:1) oder durch Steingräber unbestimmter

Struktur (Abb. 6:3). Die Gesamtzahl der Steingräber der römischen Eisenzeit in der Umgegend von Kõmsi erreicht 30.

Analoge Erkundungen werden auch nordwärts der Bucht Matsalu in der Umgebung von Haapsalu durchgeführt (Abb. 7). Diese Arbeit steht noch in ihrem Anfang, doch erkennt man bereits Konturen eines analogen Bildes.

Im Lichte der vorläufigen Forschungsergebnisse scheint, daß die Besiedlung Westestlands in der älteren römischen Eisenzeit seinem Charakter nach mit dem übrigen Estland noch ziemlich einheitlich war. Erst am Ende dieser Zeit, als auf dem übrigen estnischen Festland ausgedehnte Flächen schwererer Böden in Angriff genommen wurden, treten Unterschiede in der Intensität und im Charakter der Besiedlung hervor. Um diese Zeit wurde die Wirtschaft in Westestland direkt abhängig von der Schnelligkeit der Änderung der Naturverhältnisse (Erweiterung der Anbauflächen durch Landerhebung).

Institut für Geschichtsforschung
der Akademie der Wissenschaften
der Estnischen SSR

Eingegangen
am 3. Mai 1971

Die älteste der Eisenzeit in Estland wird durch den Übergang von der Bronzezeit zur Eisenzeit markiert. In der ersten Hälfte des ersten Jahrtausends wurde die Eisenzeit in Estland durch die Einführung der Eisenzeit aus dem Norden (Skandinavien) in Estland markiert. In der zweiten Hälfte des ersten Jahrtausends wurde die Eisenzeit in Estland durch die Einführung der Eisenzeit aus dem Westen (Skandinavien) in Estland markiert. In der dritten Hälfte des ersten Jahrtausends wurde die Eisenzeit in Estland durch die Einführung der Eisenzeit aus dem Süden (Skandinavien) in Estland markiert.

Die Eisenzeit in Estland ist in drei Perioden unterteilt. Die erste Periode ist die Bronzezeit, die zweite Periode ist die Eisenzeit, die dritte Periode ist die Eisenzeit. Die Eisenzeit in Estland ist in drei Perioden unterteilt. Die erste Periode ist die Bronzezeit, die zweite Periode ist die Eisenzeit, die dritte Periode ist die Eisenzeit.

Die Eisenzeit in Estland ist in drei Perioden unterteilt. Die erste Periode ist die Bronzezeit, die zweite Periode ist die Eisenzeit, die dritte Periode ist die Eisenzeit. Die Eisenzeit in Estland ist in drei Perioden unterteilt. Die erste Periode ist die Bronzezeit, die zweite Periode ist die Eisenzeit, die dritte Periode ist die Eisenzeit.

Die Eisenzeit in Estland ist in drei Perioden unterteilt. Die erste Periode ist die Bronzezeit, die zweite Periode ist die Eisenzeit, die dritte Periode ist die Eisenzeit. Die Eisenzeit in Estland ist in drei Perioden unterteilt. Die erste Periode ist die Bronzezeit, die zweite Periode ist die Eisenzeit, die dritte Periode ist die Eisenzeit.

Die Eisenzeit in Estland ist in drei Perioden unterteilt. Die erste Periode ist die Bronzezeit, die zweite Periode ist die Eisenzeit, die dritte Periode ist die Eisenzeit. Die Eisenzeit in Estland ist in drei Perioden unterteilt. Die erste Periode ist die Bronzezeit, die zweite Periode ist die Eisenzeit, die dritte Periode ist die Eisenzeit.